

บทที่ 2

สภาพการณ์ทางประวัติศาสตร์ในสมัยราชวงศ์ซ่ง (ค.ศ. 960-1279)

ก่อนที่จะเริ่มพิจารณารายละเอียดในการวิเคราะห์กิจกรรมจีนในสมัยราชวงศ์ซ่ง ซึ่งในที่นี้หมายถึงแค่เฉพาะภาพทิวทัศน์และภาพธรรมชาตินั้น ควรทำความเข้าใจถึงสภาพแวดล้อมทั่วไปทั้งทางด้านการเมืองและสังคม ตลอดจนบรรยากาศทางภูมิปัญญาอันอาจเป็นเหตุสนับสนุนการสร้างผลงานจิตรกรรมในสมัยนี้ได้อย่างเป็นเอกลักษณ์ประจำสมัย และพัฒนาถึงขั้นความรุ่งโรจน์สูงสุดเท่าที่เคยปรากฏมา จนกระทั่งได้กลายเป็นแม่บทของภาพทิวทัศน์และภาพธรรมชาติรุ่นหลัง ๆ ของจีน

2.1 สภาพแวดล้อมทางการเมืองและสังคม

2.1.1 การเมือง

สมัยราชวงศ์ซ่งเป็นยุคที่จีนเพิ่งฟื้นจากสภาพอนาธิปไตยจากสมัยห้าราชวงศ์ (ค.ศ. 907-960) จึงเป็นสมัยของการระดมสติปัญญา พัฒนาสภาพเสื่อมโทรมภายในประเทศให้กลับคืนสู่สภาพปกติอย่างเร่งด่วน ภารกิจที่ต้องเร่งฟื้นฟูสภาพภายในประเทศที่ทรุดโทรมอย่างหนักทำให้จีนไม่มีนโยบายขยายอำนาจให้กว้างไกลดังสมัยราชวงศ์ถัง (ค.ศ. 618-907) ซึ่งมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลถึงกับถือว่าจีนเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิดินแดนอื่น ๆ ต้องมาศิโรราบพร้อมด้วยเครื่องบรรณาการ

ขณะเดียวกันจีนก็หาความสงบสุขมิได้ เนื่องจากจีนต้องประสบกับการรุกรานจากอนารยชนทางตอนเหนือ ซึ่งมีกำลังเข้มแข็งมาก ตรงกันข้ามกับจีนที่ขาดผู้นำที่เชี่ยวชาญในการรบ ประกอบกับกองกำลังทหารของจีนขาดการทันทูบรู้งอย่างจริงจัง จึงไม่อาจเทียบได้กับกำลังทหารที่เข้มแข็งและเชี่ยวชาญในการรบอย่างพวกอนารยชนได้ ในที่สุดจีนต้องสูญเสียเอกราชชาติ คือเมืองไคฟิง ในปี ค.ศ. 1126 ประชาชนชาวซ่งจึงต้องอพยพลี้ภัยมาตั้งราชธานีใหม่ที่เมืองหังโจว พร้อมกับสถาปนาราชวงศ์ซ่งชั้นใหม่ โดยเรียกว่าราชวงศ์ซ่งใต้ เพื่อให้เห็นความแตกต่างจากราชวงศ์ซ่งเดิม ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของจีน

ในสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ สถาปัตยกรรมเมืองและการทหารไม่แตกต่างจากสมัยราชวงศ์ซ่งเหนือเท่าไรนัก ทางทหารยังคงอ่อนแอเหมือนเดิม ท้ายที่สุดจีนต้องพ่ายแพ้แก่อนารยชนเผ่ามองโกล ภายใต้การนำของจักรพรรดิคุบไลข่าน ในปี ค.ศ. 1279 และได้ตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นปกครองจีนทั้งประเทศ เรียกว่าราชวงศ์หยวน (ค.ศ. 1271-1368)

แม้ว่าในสมัยราชวงศ์ซ่ง สถาปัตยกรรมทางการเมืองและการทหารจะอ่อนแอจนเป็นสาเหตุให้ต้องสิ้นราชวงศ์ก็ตาม แต่สิ่งที่น่าพิศวงคือ ยุคแห่งความผันผวนทางการเมืองและการทหารนี้ กลับเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองทางสติปัญญาและทางวัฒนธรรมจีนสมัยหนึ่ง ทั้งนี้คงไม่ลืมนำว่าวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์ซ่งส่วนใหญ่สืบทอดมาจากวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งเป็นยุคทองแห่งความเจริญของวัฒนธรรมแทบทุกด้าน ศิลปะภาพเขียนก็เป็นวัฒนธรรมกระแสหนึ่ง ที่ผลิตกอออกผลต่อเนื่องมาจากสมัยราชวงศ์ถัง เมื่อได้รับการอุปถัมภ์จากผู้ปกครอง คือ จักรพรรดิจินเวลานั้น ซึ่งมีอยู่หลายพระองค์ที่ใส่ใจในศิลปะวิทยาการและศาสนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อได้แรงสนับสนุนจากกษัตริย์ฮุยจง (Hui Tzung) ครองราชย์ ค.ศ. 1101-1126) ผู้เป็นจิตรกรเอกและเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งสำนักภาพเขียนขึ้น (Academy of Painting) การนิยมนวภาพก็แพร่สะพัดยิ่งขึ้น ศิลปะภาพเขียนซึ่งได้รับการวางพื้นฐานเป็นอย่างดีจากสมัยราชวงศ์ถัง ในที่สุดก็พร้อมที่จะเบ่งบานถึงขีดสุดในสมัยนั้น¹

2.1.2 สังคม

1. การศึกษา

สมัยราชวงศ์ซ่ง ได้สืบทอดธรรมเนียมการสอบแข่งขันเข้ารับราชการด้วยตำราขงจื้อตามแบบอย่างจากสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งฟื้นฟูจากสมัยราชวงศ์ฮั่น (206 ก่อน ค.ศ.-220) ระบบสอบแข่งขันนี้ได้สร้างผู้นำรุ่นใหม่ที่เพียบพร้อมไปด้วยสติปัญญา ความสามารถ

¹เรียบเรียงจาก คาริงตัน กูคริจ, ประวัติศาสตร์จีน แปลโดย ส. ศิวรักษ์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 178.

บริหารประเทศเพิ่มมากขึ้น ชนชั้นใหม่ที่เข้ารับราชการเหล่านี้ได้รับการขนานนามว่า "ชนชั้นผู้ดี" ซึ่งเป็นสามัญชนทั่วไป แต่เข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองได้โดยอาศัยการศึกษา และสติปัญญาของตนเอง ไม่ได้อาศัยความมั่งคั่งและชาติตระกูลเหมือนสมัยก่อน

การสอบแข่งขันเข้ารับราชการนี้ มีส่วนพัฒนาการศึกษาของชาติทางอ้อม อย่างน้อยที่สุดประชาชนผู้เข้าสอบก็มีความรู้และการศึกษาคืบขึ้น เพราะต้องศึกษาคำราชกิจอย่างแตกฉาน นอกจากนี้ยังช่วยส่งเสริมให้การศึกษาขยายวงกว้างขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 12 มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งชาตินั้น เพื่อเป็นสถาบันสำหรับเตรียมตัวให้แก่นักศึกษาที่จะสอบรับราชการ แต่ก็มีสาเหตุเดียวที่ทำให้การศึกษาในสมัยนี้เจริญรุ่งเรืองอย่างเต็มที่

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การเริ่มใช้แทนพิมพ์หนังสืออย่างแพร่หลายเป็นครั้งแรก พระไตรปิฎกก็ได้รับการพิมพ์ขึ้นครั้งแรกในสมัยนี้ รวมทั้งคำราชกิจก็ได้รับการตีพิมพ์เป็นจำนวนมาก อีกทั้งราคาก็ต่ำลง บุคคลในชนชั้นล่างก็สามารถซื้อหามาศึกษาเองได้ การศึกษาจึงแพร่ไปอย่างกว้างขวาง

การศึกษาในภาคเอกชนก็เจริญก้าวหน้าควบคู่ไปกับการศึกษาของรัฐ นักบวชจำนวนมากหันมาขายคณาธิพสนหนังสือ มีทั้งนักบวชศาสนาพุทธ ลัทธิเต๋า และนักคิดลัทธิขงจื้อ สมัยนี้มีสถาบันการศึกษาของราษฎรถึง 124² แห่งที่นำสังเกต คือสถานที่เหล่านี้มักตั้งอยู่ตามหุบเขา หรือริมห้วยท่ามกลางธรรมชาติที่สงบ³

2. วัฒนธรรม

การเรียงค้น กู๋กริกจี้ สรุปลักษณะทั่วไปของวัฒนธรรมในสมัยราชวงศ์ซ่งไว้ว่า

² อรพินท์ พงษ์ภักดี และคนอื่น ๆ, อารยธรรมตะวันออก (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520), หน้า 180.

³ การเรียงค้น กู๋กริกจี้, ประวัติศาสตร์จีน, หน้า 184.

ราชวงศ์ซึ่งไม่มีโอกาสได้รับอะไรจากทางตะวันตกเลย เพราะถูกห้อมล้อมโดยรอบ แต่ก็เป็นสมัยซึ่งเติบโตเต็มที่ ขอเขียนรอยแหว่งทางวิชาการ เขามาแทนที่ กวีโวหารอันไพเราะ⁴ มีประวัติศาสตร์จีนสำคัญ ๆ มีงานนิพนธ์ทางธรรมชาติวิทยา ที่ตะวันตกไม่รู้จักหรือนึกฝันมาก่อน ลัทธิศาสนา⁵ หลักทางโหราศาสตร์ทางปรัชญา⁶ และระบบความคิดในสมัยนี้มีอิทธิพลต่อจีนมาจนปัจจุบัน ทางศิลปะที่เลิศลวยอยู่แล้ว ในสมัยก่อน⁷ ก็ไหลในตอนนี้ จิตรกรรมจีนที่ที่สุดของจีนอยู่ในสมัยราชวงศ์ซึ่งนี้เอง ในทางประดิษฐ์กรรมอะไรที่คิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ดังก็มาใช้ประโยชน์ในสมัยราชวงศ์ซึ่งนี้เอง⁸

การที่ราชวงศ์ซึ่งไม่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอกเท่าใดนักอาจเป็นเพราะในระยะนั้นตรงกับยุคมืดของทางตะวันตก ซึ่งเป็นยุคอับเฉาทางความคิดและอารยธรรม ประเทศต่าง ๆ ทางตะวันตกทั่วไปมีความผันผวนทางการเมือง จึงไม่มีโอกาสเจริญสัมพันธ์ไมตรีและเผยแพร่อารยธรรมสู่ทวีปอื่นได้โดยสะดวก ประกอบกับจีนในขณะนั้นก็ถูกพวกอนารยชนปิดล้อมอยู่ ไม่สะดวกต่อการที่ชนชาติอื่นมาเจริญสัมพันธ์ไมตรีด้วย

⁴ บทกวีร้อยกรองพัฒนาถึงขีดสุดในสมัยราชวงศ์ถัง

⁵ ในที่นี้หมายถึงศาสนาพุทธ ซึ่งเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดในคริสต์ศตวรรษที่ 5-8 ตรงกับสมัยราชวงศ์ถัง

⁶ หมายถึงลัทธิขงจื้อใหม่

⁷ หมายถึงสมัยราชวงศ์ถังและสมัยห้าราชวงศ์ (ค.ศ. 907-960) ศิลปะที่เจริญที่สุด ในสมัยราชวงศ์ถัง คือ ปฏิมากรรมพระพุทธรูป รองลงมาคือ ภาพเขียนรูปพระโพธิสัตว์และสิ่งขปริณายกในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ รวมทั้งภาพทิวทัศน์ ซึ่งเริ่มเป็นที่แพร่หลายในช่วงปลายสมัยราชวงศ์ถัง

⁸ คาร์ริงตัน กูกริกซ์, ประวัติศาสตร์จีน, แปลโดย ส. ศิวรักษ์, หน้า 178.

สภาพดังกล่าวเอื้ออำนวยให้จีนสร้างสมอารยธรรมที่เป็นแบบฉบับของตนเองได้เต็มที่ในสมัยนี้ ภาพทิวทัศน์และเครื่องปั้นดินเผาเจริญรุ่งเรืองกว่าสมัยใด งานทางวิชาการก็เจริญก้าวหน้ามาก อาทิ งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ นาม กระเคื่อง คือ ซือ มา กวง (Ssu Ma-Kuang) และงานนิพนธ์ทางปรัชญาของนักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่ในยุคนั้น คือ จูสี⁹ ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของนักคิดลัทธิขงจื๊อใหม่ทั้งหลาย

ความรุ่งโรจน์ทางการศึกษาและวัฒนธรรมในสมัยนี้ ก่อให้เกิดนักคิด กวี บัญญาชนและศิลปินขึ้นมากมาย ที่สำคัญคือ บัญญาชนส่วนใหญ่ในสมัยนี้เป็นทั้งนักคิด กวี และศิลปิน พร้อม ๆ กัน ทั้งนี้เพราะบัญญาชนส่วนใหญ่มีฐานะดีได้รับการอบรมปลูกฝังทั้งทางศิลปะวรรณคดีและวิชาการมาตั้งแต่เยาว์วัย นอกจากนี้ผู้คนส่วนมากในสังคมก็มีแนวโน้มที่จะยกย่องความสำเร็จของพลเรือนมากกว่าชีวิตของนักรบ ดังปรากฏเป็นนัยในสุภาษิตบทหนึ่งของสมัยนี้ว่า

"เหล็กดีที่สุดไม่ใช่ทำตะปู

ไฉนเลยคนดีที่สุดจะมาเป็นทหาร"¹⁰

2.2 บรรยากาศทางภูมิปัญญาในสมัยราชวงศ์ซ่ง

สมัยราชวงศ์ซ่งมีความเจริญทางปัญญาในระดับสูงไม่ค้อยไปกว่าสมัยราชวงศ์โจว (1122-249 ก่อนคริสตกาล) หรือราชวงศ์ฉัน บ่อเกิดทางภูมิปัญญาในสมัยนี้ ได้สั่งสมต่อเนื่องมาจากสมัยราชวงศ์ถัง มาคลี่คลายกลายเป็นภูมิปัญญาอย่างจีนแท้ขึ้นในสมัยนี้ กระบวนการความคิดนี้คือ กระบวนการฟื้นฟูลัทธิขงจื๊อใหม่ ซึ่งเริ่มก่อตัวขึ้นพร้อมกันกับการเริ่มเสื่อมสลายลงของพุทธศาสนาในช่วงระยะปลายสมัยราชวงศ์ถัง กระบวน

⁹งานนิพนธ์ของจูสี (ค.ศ. 1130-1200) ซึ่งเป็นอรพตดาของตำราขงจื๊อเดิม ใช้เป็นตำราในการสอบเข้ารับราชการในสมัยราชวงศ์หยวน อีกทั้งมีอิทธิพลต่ออารยธรรมจีนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 และแทรกซึมสู่อารยธรรมของญี่ปุ่นและเกาหลีอีกด้วย

¹⁰Judith and Arthur Hart Burling, Chinese Art (New York: Studio Publications, 1953), p. 64.

การฟื้นฟูลัทธิขงจื๊อใหม่ได้เสริมสร้างบรรยากาศทางภูมิปัญญาในสมัยนี้ให้มีลักษณะพิเศษขึ้น
ทั้งนี้ เพราะลัทธิขงจื๊อใหม่ คือ แนวความคิดที่ได้จากการสังเคราะห์ความคิดของลัทธิ
เต๋า ลัทธิขงจื๊อ และพุทธศาสนานิกายเซ็นเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ โดยมีความคิด
ของลัทธิขงจื๊อเป็นแกนนำ

นอกจากนี้เนื้อหาสาระของพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่สลายตัวในยุคปลายของ
สมัยราชวงศ์ถัง อย่างเช่น นิกายสุทธาวาสและนิกายอวตังสกะ (Hue Yen) ยังคง
ผสมผสานอยู่ภายใต้หลักคำสอนของนิกายเซ็น ซึ่งจัดเป็นพุทธศาสนานิกายเดียว ที่ยังคง
มีความเคลื่อนไหวอยู่หลังการเสื่อมลงของพุทธศาสนาในจีน ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 8

นิกายเซ็นพยายามรวบรวมคุณลักษณะเด่นจากคำสอนของแต่ละนิกายเข้ากับคำ
สอนของตน โดยมีจุดประสงค์ให้จีนมีพุทธศาสนาเพียงนิกายเดียว คือ นิกายเซ็น¹¹
ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า พัฒนาการทางความคิดที่สำคัญอันเป็นคุณลักษณะพิเศษของภูมิปัญญา
ในสมัยราชวงศ์ซ่งนี้ คือ การสังเคราะห์หลักความคิดที่สำคัญของลัทธิและนิกายต่าง ๆ
เข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืนเป็นระบบ กลายเป็นแนวความคิดที่ทรงอิทธิพลต่อศิลปะ
วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนในสมัยนี้ นั่นคือ ลัทธิขงจื๊อใหม่และนิกายเซ็น ทั้งนี้
ต้องไม่ลืมว่าลัทธิเต๋าเองก็ยังคงปรากฏอยู่ในกระแสธารความคิดของผู้คนในสมัยราชวงศ์ซ่งอยู่
โดยแทรกซึมอยู่ในคำสอนของลัทธิขงจื๊อใหม่และนิกายเซ็น อาจกล่าวได้ว่า ทั้งลัทธิขงจื๊อ
ใหม่และนิกายเซ็นในสมัยนี้ได้นำความคิดของลัทธิเต๋ามาปรับปรุงแก้ไขใหม่ให้เป็น
แบบฉบับของตนเอง โดยเฉพาะแนวความคิดทางอภิปรัชญา จักรวาลวิทยาและภววิทยา
ซึ่งปรากฏเป็นนัยในภาพทิวทัศน์และภาพธรรมชาติในสมัยนี้ อนึ่ง ด้วยเหตุที่ลัทธิเต๋ามีได้
มีบทบาทโดดเด่นมากนักใน¹² ระยะเวลาจึงขอไม่กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับลัทธิเต๋าวัว
ในที่นี้

¹¹Chen Kenneth Kuan. Buddhism in China: A Historical Survey
(New Jersey: Princeton University Press, 1973), p. 404.

2.2.1 ลัทธิขงจื๊อใหม่

กระบวนการฟื้นฟูลัทธิขงจื๊อใหม่ คือ กระบวนการทางความคิดที่พยายามฟื้นฟูการเรียนรู้ความคิดยุคคลาสสิกของจีน โดยเฉพาะการศึกษาเกี่ยวกับมโนธรรมเรื่อง "เต๋า" นักปรัชญาลัทธิขงจื๊อใหม่เห็นว่า ความหมายของ "เต๋า" นั้นสามารถเข้าใจได้ที่ดีที่สุด โดยการศึกษาจากหนังสือคลาสสิกของลัทธิขงจื๊อทั้งหมด¹³

ต้นเค้าการฟื้นฟูขงจื๊อใหม่ เริ่มขึ้นในยุคกลางสมัยราชวงศ์ถัง มวลเหตุที่สนับสนุนให้เกิดกระบวนการความคิดนี้ขึ้น พอจะพิจารณากว้าง ๆ ได้ 3 ประการคือ

1. การรื้อฟื้นการสอบเข้ารับราชการด้วยตำราขงจื๊อ บัญชาชนผู้ศึกษาคัมภีร์ขงจื๊อเหล่านี้เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของปรัชญาจีน แทนการยอมรับนับถือหลักความเชื่อ

¹²ลัทธิเต๋าเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น ในนามว่าลัทธิเต๋าใหม่ เมื่อพุทธศาสนาแพร่หลายมากยิ่งขึ้นลัทธิเต๋าก็เสื่อมความนิยมลง มาในสมัยราชวงศ์ซ่งลัทธิขงจื๊อใหม่เจริญรุ่งเรืองมากกว่าลัทธินิกายใด แต่ก็มิได้หมายความว่าลัทธิเต๋าที่เคยรุ่งเรืองมาในอดีตกาลจะสูญหายไป เพราะมีลัทธิอื่นเข้าแทนที่ความนิยมลัทธิของประชาชน ตรงกันข้ามแนวความคิดของลัทธิเต๋ายังคงซึมซาบอยู่ในสำนึกของประชาชนชาวจีน โดยเฉพาะในสมัยราชวงศ์ซ่ง ลัทธิเต๋าได้ผสมผสานอยู่ในแนวความคิดของลัทธิขงจื๊อใหม่ และนิกายเซ็น และยังคงเป็นแรงบันดาลใจสำคัญต่อภาพทิวทัศน์ในสมัยนั้น แต่การเคลื่อนไหวและการเผยแพร่แนวความคิดของนักคิดฝ่ายเต๋อในสมัยนั้นถือว่ายากกว่าลัทธิขงจื๊อใหม่ และนิกายเซ็น

¹³Howard D. Smith, Confucius and Confucianism (London: Granada Publishing Ltd., 1985), p. 147.

ของต่างชาติ ซึ่งกำลังมีอิทธิพลเหนืออารยธรรมจีนอยู่ในสมัยราชวงศ์ถัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่จักรพรรดิจีนยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติจีน และยอมให้พระมีอำนาจในราชสำนัก กระทั่งเริ่มขยายอิทธิพลมากขึ้นเรื่อย ๆ รวมถึงการสร้างวัดวาอาราม และพระพุทธรูปขึ้นมากมาย อันถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงงบประมาณแผ่นดินโดยใช่เหตุ เหตุการณ์เหล่านี้สร้างความไม่พอใจให้แก่เหล่าปัญญาชน ซึ่งเริ่มเคลื่อนไหวโจมตีพุทธศาสนาอย่างรุนแรงมากขึ้น ข้อเขียนและบทวิจารณ์ของปัญญาชนกลุ่มนี้ได้ปลุกเร้าจิตสำนึกของชาวจีน โดยทั่วไปอย่างสัมฤทธิ์ผล ในที่สุดกลายเป็นเหตุผลหลักอันให้เกิดการปราบปรามพุทธศาสนาครั้งใหญ่ ในราวปี ค.ศ. 841-847

นักคิดคนสำคัญ ผู้ร่วมวิพากษ์วิจารณ์พุทธศาสนาในครั้งนั้น คือ หันหยู่ (Han Yü) ค.ศ. 768-824 และลิ้อ่า (Liú Ao) อยู่ในราวค.ศ. 798 ท่านทั้งสองถือว่าเป็นผู้ริเริ่มกระบวนการฟื้นฟูลัทธิขงจื้อใหม่ขึ้น แม้ว่าความคิดในช่วงนี้ยังไม่เป็นระบบก็ตาม แต่ก็มีจุดยืนร่วมกัน คือ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความประณีตลึกซึ้งของปรัชญาจีนให้ชาวจีนเปลี่ยนมายอมรับความคิดของจีนแทนการยอมรับศาสนาของต่างชาติ โดยมุ่งเป้าโจมตีไปที่พุทธศาสนา กระบวนการชาตินิยมนี้ได้พัฒนากลายเป็นกระบวนการฟื้นฟูลัทธิขงจื้อใหม่ในที่สุด

2. การเสื่อมลงของพุทธศาสนา¹⁴ เปิดโอกาสให้ลัทธิขงจื้อใหม่ซึ่งเริ่มต้นตัวขึ้นใหม่มีชัยเหนือจิตใจประชาชนในสมัยนี้แทน

¹⁴ แม้หลังการปราบปรามพุทธศาสนาครั้งใหม่ ได้มีการพยายามฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นใหม่อีกหลายครั้ง แต่พุทธศาสนาในอินเดียเองก็กำลังเสื่อมลง พวกมุสลิมที่บุกรุกเข้าชมพูทวีปมีนโยบายไม่ผ่อนปรนทางศาสนา ต้องการกำจัดพุทธศาสนาให้หมดสิ้นไปจากอินเดีย เหตุการณ์นี้มีผลกระทบตอสถานภาพของพุทธศาสนาในจีนด้วย เพราะหมายความว่า การแลกเปลี่ยนทางศาสนธรรมของยุคชวงถังกลางด้วย พุทธศาสนาในจีนจึงไม่เติบโตขึ้น ขณะที่ปัญญาชนสนใจตีความคำร่ำของลัทธิขงจื้อมากขึ้น ทำให้ลัทธิขงจื้อใหม่พัฒนาต่อเนื่องอย่างเป็นระบบมากขึ้น จนกระทั่งสำเร็จผลสูงสุดในสมัยของจูสี

3. การใช้แทนพิมพ์แพร่หลายในสมัยนี้มีผลให้สามารถพิมพ์หนังสือได้เป็นจำนวนมาก คำราชของลัทธิขงจื้อได้รับการตีพิมพ์อย่างแพร่หลาย จึงเป็นการสนับสนุนให้ลัทธิขงจื้อใหม่พัฒนารุกหน้าอย่างรวดเร็ว

แม้เราเรียกกลุ่มนักคิดที่พยายามตีความคำราชขงจื้อเดิมว่าพวกลัทธิขงจื้อใหม่ก็ตาม ย่อมมิได้หมายความว่า ความคิดของนักคิดกลุ่มนี้พัฒนาสอดคล้องต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบในทางกลับกันกระบวนการความคิดนี้ ประกอบด้วยความคิดหลายหลาก แต่มีลักษณะร่วมกันดังต่อไปนี้

1. นักคิดกลุ่มนี้อาศัยพื้นฐานความคิดจากแหล่งเดียวกัน คือ คำราชาสาสติกของฝ่ายขงจื้อ อันได้แก่ คัมภีร์แห่งการเรียนรู้ (Book of Learning) , เม่งจื้อ (Mencius) , รวมบทสนทนาขงจื้อ (Analects) และคัมภีร์แห่งทางสายกลาง (The Doctrines of the mean)

นอกจากนี้ นักคิดกลุ่มนี้ต่างให้ความสนใจที่จะตีความคัมภีร์แห่งความเปลี่ยนแปลง (The Book of Change) หรือคัมภีร์อี้จิง (I Ching) ซึ่งเป็นหนังสือเพียงเล่มเดียวที่มีใช้หนังสือของฝ่ายขงจื้อ ที่สำคัญคือ คัมภีร์อี้จิงนี้เองที่เสริมให้ความคิดของลัทธิขงจื้อใหม่แปลกใหม่จากลัทธิขงจื้อเดิม ทั้งนี้เพราะมีเนื้อหาทางจักรวาลวิทยาและอภิปรัชญา ซึ่งลัทธิขงจื้อเดิมมิได้เน้นไว้

2. การยึดเอาทฤษฎีของนักปราชญ์ลัทธิขงจื้อ คือ เม่งจื้อ (Mencius) สันนิษฐานว่ามีชีวิตอยู่ระหว่าง 371 ก่อน ค.ศ.-ค.ศ.279) เป็นแนวทางและเป็นหลักฐานสำคัญในการตีความหลักปรัชญาลัทธิขงจื้อตามความเข้าใจของคนต่อไป

นักคิดของลัทธิขงจื้อใหม่ที่สำคัญในสมัยราชวงศ์ซ่งนี้มีอยู่ 6 คน ด้วยกัน คือ โจว ตุน อี้ (Chou Tun-yi: ค.ศ. 1017-1073) จาง โจ้ (Chang Tsai: ค.ศ. 1020-1077) เฉิน เฮา (Chéng Hao: ค.ศ.1032-1058) เฉิน อี้ (Chéng Yi: ค.ศ.1033-1108) จู ลี (ค.ศ.1130-1200) และ ลู จิว เยวี่ยน (Lu Chiu-Yuan: ค.ศ.1139-1193)

บรรดานักคิดคนสำคัญของลัทธิขงจื๊อใหม่ในสมัยนี้นับได้ว่า โจว ซุน อี้ เป็นผู้จุดประกายความสนใจในการศึกษาความเชื่อทางจักรวาลวิทยาในคัมภีร์อี้จิง เพื่อใช้เป็นรากฐานในการอธิบายปัญหาปรัชญาต่าง ๆ ความคิดทางจักรวาลวิทยาของลัทธิขงจื๊อใหม่ถือว่าเป็นแนวคิดเด่นที่สุดของแนวคิดปรัชญาในสมัยนี้ แนวคิดนี้ได้พัฒนาสมบูรณ์ขึ้นด้วยการเสนอแนวคิดที่บางครั้งก็ขัดแย้งกัน กระทั่งได้ผลสรุปที่สมบูรณ์แบบในปรัชญาของจู สี ความคิดที่ขัดแย้งกันนี้ทำให้ลัทธิขงจื๊อใหม่แยกออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายอุดมการณ์นิยม (Idealism) ตัวแทน คือ เงิน เฮา และ ลู จิว เยวี่ยน และฝ่ายเหตุผลนิยม (rationalism) ตัวแทน คือ เงิน อี้ และ จู สี¹⁵

สรุปได้ว่าความสำคัญของกระบวนการฟื้นฟูลัทธิขงจื๊อใหม่อยู่ที่ความพยายามอธิบายคำราชาขงจื๊อเดิม ความคิดหลักที่พวกลัทธิขงจื๊อใหม่พยายามหาคำตอบร่วมกันจากตำราเหล่านี้ได้แก่ ความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ มรรควิถีแห่งการบรรลุความเป็นปราชญ์ มโนธรรมส่วนตัว รวมถึงมโนธรรมเรื่องโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่พุทธศาสนาและลัทธิเต๋าสามารถให้คำตอบได้ ลัทธิขงจื๊อก็สามารถให้ได้เช่นกัน

2.2.2 นิกายเซ็น

พุทธศาสนานิกายเซ็น หรือนิกายฉาน ในภาษาจีนซึ่งในที่นี้จะใช้คำว่า "เซ็น" ตามที่นิยมใช้กันในปัจจุบัน คงได้กล่าวแล้วว่า นิกายเซ็นในสมัยนี้ได้ผสมผสานหลักคำสอน

¹⁵ความแตกต่างระหว่างลัทธิขงจื๊อใหม่ฝ่ายอุดมการณ์นิยม และฝ่ายเหตุผลนิยม คือ ฝ่ายอุดมการณ์นิยมมีแนวความคิดที่เป็นอัตวิสัย และเน้นเรื่องภายในจิตมากกว่า ส่วนฝ่ายเหตุผลนิยมเน้นเรื่องภายนอกจิต และมีแนวความคิดเป็นภววิสัยมากกว่าฝ่ายอุดมการณ์นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความคิดเรื่องการตรวจสอบสรรพสิ่ง (investigation of things) ซึ่งเป็นการศึกษาสิ่งต่างๆแบบนิรนัยและอุปนัย (ดูรายละเอียดใน Wing-tsit Chan, A Source Book in Chinese Philosophy, pp. 552-569)

ของนิกายอื่น โดยเฉพาะนิกายสุซาวกี และนิกายอวตังสกะ ซึ่งยังคงมีผู้นับถืออยู่บ้าง แต่ก็มีจำนวนน้อยมาก นิกายเซ็นพยายามหาพื้นฐานความคิดร่วมกันกับนิกายอื่น จากสมมติฐานหลักที่ว่า "ธรรมะทั้งหมดคือการเปิดเผยของจิต"¹⁶ นอกจากนี้นิกายเซ็นยังมีอิทธิพลอยู่ในความคิดของนักปราชญ์ฝ่ายขงจื้อใหม่ ไค่แก๋ เจิน เฮา และ ลู่ จิว เยวี่ยน อย่างเด่นชัด

สภาพการณ์ทางประวัติศาสตร์ในสมัยนี้มีส่วนส่งเสริมให้นิกายเซ็นเจริญรุ่งเรืองขึ้น กล่าวคือการที่พระสงฆ์ได้รับการยกเว้นเสียภาษี รวมทั้งการนิยมนิเทศการบวชพระ ซึ่งในขณะนั้นเป็นวัดในนิกายเซ็นเสียเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับในสมัยนี้มีการขยายตัวของอุปถัมภ์ ใครมีเงินเพียงพอที่จะซื้อหามาได้ก็สามารถบวชพระได้โดยไม่ต้องสอบรัฐบาลเองก็ให้การสนับสนุนเพราะถือว่าเป็นการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ซึ่งกำลังทรุดหนักประการหนึ่ง ในสมัยราชวงศ์ซ่งเหนือพระนิกายเซ็นจึงเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว นิกายเซ็นก็ได้รับความนิยมสูงไปทั่ว แต่เนื่องจากพระส่วนมากอาศัยวัดเป็นเพียงสถานที่หลบเลี่ยงการเกณฑ์ทหารมิได้ตั้งมั่นในศาสนธรรมอย่างแท้จริง ฉะนั้น แม้ในสมัยนี้จะมีพระเซ็นจำนวนมากก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนว่ามีพระเพียงจำนวนน้อยที่เข้าใจหลักพุทธธรรมอย่างแท้จริง

นิกายเซ็นที่แพร่หลายในสมัยนี้คือ นิกายเซ็นจากสำนักทางใต้ ซึ่งเน้นวิธีการตรัสรู้โดยฉับพลัน (sudden enlightenment) อาจารย์แห่งนิกายเซ็นในสมัยนี้จึงสนับสนุนวิธีการเข้าถึงการตรัสรู้ด้วยวิธีการต่าง ๆ มากมาย เท่าที่จะสามารถกระตุ้นให้เกิดการตรัสรู้โดยฉับพลันได้ เช่น การถามตอบปัญหาธรรม การกล่าว ทูบตี หรือแม้แต่การเผาพระพุทธรูป เป็นต้น กล้วยเหนืงเองในราวคริสต์ศตวรรษที่ 9 นิกายเซ็นได้แตกออกเป็นนิกายย่อย ๆ ถึง 7 นิกายด้วยกัน แต่ละนิกายต่างก็สนับสนุนวิธีการตรัสรู้

¹⁶Chén Kenneth Kuan, Buddhism in China: A Historical Survey, p. 404.

ตามแบบอย่างของตน แต่หลังจากคริสต์ศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา คงเหลือเพียง 2
 นิกาย คือ นิกายหลิน ฉี่ (Lin Chi) และนิกายเส้า ตง (Tsao-tung)
 นิกายเส้า ตง มักใช้วิธีการ ถาม-ทอม หรือวิธีการที่ขึ้นอยู่กับธรรมชาติของศิษย์แต่ละคน
 ส่วนนิกายหลิน ฉี่ มักใช้วิธีการ "ฉับพลัน" เช่น การคำ และการทรมัติศิษย์¹⁷

วิธีเข้าถึงสัจธรรมตามแนวทางเหล่านี้ ถือว่าเป็นคุณลักษณะเด่นของนิกายเซ็น
 ในสมัยนี้ความเชื่อนี้มีอิทธิพลต่อแนวทางของศิลปะภาพเขียนในสมัยนี้อย่างยิ่ง โดยเฉพาะ
 ในช่วงระยะประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 10-12 เกิดศิลปะภาพเขียนเซ็นขึ้นโดยเฉพาะ
 ภาพธรรมชาติ อันได้แก่ ภาพนก คอกไม้ แมลง ฯ ล้วนเป็นภาพที่ได้รับอิทธิพลจาก
 นิกายเซ็นทั้งสิ้น ภาพเหล่านี้ประกอบด้วยลายเส้นทู่กันเพียงไม่กี่เส้น เพื่อสะท้อนถึง
 ประสบการณ์การเข้าถึงสัจธรรมอย่างฉับพลันทันทีของนิกายเซ็น

¹⁷ซีโรโคคอร์ เกอ แบร์, บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีนภาค 3, แปลโดย จ่านงค์
 ทองประเสริฐ (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2511) หน้า 217.